

A KORTÁRS ‘JOGI KULTÚRA’ FOGALOM EREDETE: LAWRENCE M. FRIEDMAN A JOGI KULTÚRÁRÓL*

FEKETE Balázs

tudományos munkatárs (MTA TK JTI)
egyetemi adjunktus (ELTE ÁJK)

1. Napjaink egyik divatos fogalma: a jogi kultúra

A ‘jogi kultúra’ – noha statisztikai bizonyossággal nem tudom ezt az állítást alátámasztani¹ – minden bizonnyal egyike napjaink divatos és gyakran hivatkozott jogtudományi fogalmainak. Noha eredetileg a jogszociológia és jogi antropológia keretei között jelent meg és terjedt el, ma már nemcsak e területeken, hanem az általános jogtudományi diskurzusban is egyre többet használják. Az a benyomásom azonban e diskurzus egy kisebb résznek – a jogi kultúrák összehasonlítása – mélyebb áttekintése után, hogy e fogalom felhasználása javarészt tudományos értelemben teljesen reflektálatlan, azaz nem illeszkedik pontos és koherens elméleti előfeltevések közé. A kutatók az esetek többségében gyakorlatilag bármikor készek használni ezt a fogalmat, ha a jogról, egy adott jogszabályról vagy intézményről úgy szeretnének beszélni, hogy „jogszabályon túli” jelenségeket is bevonjanak érvelésükbe. Nagyon sok cikk-

* A tanulmány *A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés* OTKA kutatás (OTKA K 105552) keretében készült és az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

¹ Az *MTA TK JTI keresője*, mely az interneten hozzáférhető magyar jogtudományi források kutatására – beleértve a címetek és a szöveget is – alkalmas, 152 találatot ad ki a kifejezésre; a *matarka.hu* adatbázis, mely a jogtudományi folyóiratok egy jelentős részét cím és kulcsszó alapján teszi kereshetővé, 31 találatot mutat. Ezzel összehasonlítva a *persee.fr* francia társadalomtudományi adatbázis, mely viszonylag kevés jogi folyóiratot tartalmaz, 521 olyan tanulmány sorol fel, mely szövegében legalább egyszer előfordul ez a kifejezés. A legszélesebb körben használt angol nyelvű *heinonline.org* adatbázis 237 találatot ad, ha a *legal culture* kifejezésre keresünk a cikkek címében. E számok önmagukban nem mutatják, hogy sokszor használják-e ezt a fogalmat, mert ahhoz más fogalmakkal történő összehasonlításra is szükség lenne, azonban annak jelzésére talán elegendőek, hogy a jogi kultúra fogalma széles körben elterjedt a jogtudományban.

ben és tanulmányban a jogi kultúrára történő hivatkozás egyfajta szemantikai stratégia a nem szigorúan dogmatikus jogi érvelés² tudományos legitimálására.

Mivel az OTKA kutatási programunk egyik központi fogalma a jogi kultúra, mint ezt a címe is mutatja, ezért e tanulmány a jogi kultúra fogalmának tisztázáshoz kíván hozzájárulni az eszmetörténet segítségével. Közhelyszerű megállapítás, hogy a jogi kultúra Lawrence M. Friedman nagyhatású, a jogrendszer szociológiai megközelítését átfogóan tárgyaló művével³ és azt követő cikkeivel „robbant be” újra az amerikai, és ezen keresztül az egyetemes jogtudomány fogalomkészletébe.⁴ Azóta azonban olyan széles, tudományterületeken átívelő körben terjedt el használata, hogy Friedman eredeti gondolatai – egy-két nagyon általános megállapítást kivéve – szinte már teljesen feledésbe merültek.⁵ Úgy vélem, hogy a jogi kultúra széleskörű recepciója kiindulópontjának részletes eszmetörténeti elemzése segíthet a fogalom kereteinek jobb megértésében és ezzel hozzájárulhat annak tudatosabb és igényesebb tudományos alkalmazásához is. Ezért e tanulmány eszmetörténeti igénnyel foglalkozik Friedman interpretációjával, bemutatva eredeti elképzelését és annak jellegzetes recepciók lehetőségét (továbbfejlesztés és kritika) is egy-egy példán keresztül.

Módszertani szempontból John Plamenatz eszmetörténeti megközelítését követem, úgy vélem, hogy e tanulmány kutatási célkitűzésével – a jogi kultúra „klasszikus”, vagy talán inkább „klasszikussá váló” megközelítésének bemutatása és értelmezése – ez kapcsolható össze a legjobban. Ellentétben az eszmetörténet terén napjainkban is nagy befolyással rendelkező ún. cambridge-i iskola felfogásával,⁶ Plamenatz úgy vélte, hogy a klasszikus politikaelméleti szövegek megközelíthetők a kortárs érdeklődés irányából is; anélkül, hogy annak politikatörténeti és egyéb kontextusait kimerítően rekonstruálni próbálnánk. Továbbá, Plamenatz a kritikai értékelésre is nagy hangsúly helyezett, azaz a szövegek egyfajta kortárs-reflektív megközelítését javasolja.⁷ Ez a szem-

² Vö. SZABÓ Miklós – JAKAB András: A jogdogmatikai kutatás. In: JAKAB András – MENYHÁRD Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, HVG-Orac, 2015. 51–78.

³ Lawrence M. FRIEDMAN: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, Russel Sage Foundation, 1975.

⁴ Ezt jól kifejezi, hogy a Friedman munkásságának szentelt, 2011-ben megjelent kötet (Robert W. GORDON – Morton J. HORWITZ (eds.): *Law, Society, History. Themes in the Legal Sociology and Legal History of Lawrence M. Friedman*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011.) önálló fejezetet szentel a jogi kultúra fogalmának.

⁵ Jó példa erre az előző lábjegyzetben megjelent kötetben szereplő egyik írás, mely Friedman összehasonlító jogi nézeteit elemelve részletesen foglalkozik a jogi kultúra friedmani fogalmával is, azonban egy kivétellel csak a kilencvenes években megjelent e témájú műveit hivatkozva, és az 1975-ben megjelent kötet nem is szerepel a hivatkozások között. Tom GINSBURG: Lawrence Friedman's Comparative Law. In: GORDON–HORWITZ i. m. 52–67.

⁶ Áttekintésként lásd: HORKAY HÖRCHER Ferenc: A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. Utószó. In: HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1997. 287–305.

⁷ Ld. részl.: John PLAMENATZ: Introduction. In: John PLAMENATZ: *Man and Society. Political and Social Theories from Machiavelli to Marx. Vol. I*. London–New York, Longman, 1992. kül. xv–xviii. Plamenatz kifejezetten felhívja a figyelmet: azáltal, hogy azt tanulmányozzuk, hogy egy szerző egy kifejezést ho-

lélet véleményem szerint gyümölcsözően alkalmazható e tanulmány problematikájánál is, mivel annak középpontjában szintén egy „klasszikus” fogalom és annak kortárs alkalmazása áll. Ezért az eredeti „szöveget” – azaz Friedman téziseit a jogi kultúráról – állítom e tanulmány középpontjába, a tudománytörténeti és egyéb kontextusra pedig csak abban az esetben térek ki, amikor ez feltétlenül szükséges.

2. A kortárs fogalomhasználat viszonylagossága

Mielőtt a modern fogalomtörténet részletes elemzésébe belekezdénénk, egy előkérdésre szeretném felhívni a figyelmet. A jogi kultúra fogalmának jelenkori külföldi⁸ és hazai⁹ felhasználói arra leggyakrabban egyfajta kortárs innovációként tekintenek, azaz egy relatíve új tudományos fogalomnak tartják. Abból a szempontból természetesen igazuk van, hogy a hetvenes éveket követően került újra a jogi kultúra a jogtudomány figyelmének középpontjába, azonban ez nem jelenti azt, hogy e fogalomnak ne lenne hosszabb, több mint egy évszázados előtörténete.

A jog kulturális irányú megközelítését, azaz azt a felfogást, hogy a jog jelenségét az azt körülvevő történeti és társadalmi környezetben kell és lehet csak megfelelően megérteni, a 19. század első felében az európai jogtudományban kifejezetten népszerű – romantikus ihletettséggű – történeti-jogi iskola alapozta meg. Ez a szempont hangsúlyos Savigny felfogásában, aki a jog fejlődését a nyelv fejlődésével állítja párhuzamba, és úgy véli, hogy a jog lényegében egy nép szellemiségének (*Volksgeist*) terméke.¹⁰ Ilyen értelemben a jogot a kultúrával kapcsolja össze, és a különféle nemzeti jogok egyediségének és eltéréseinek magyarázatát a háttérükben álló nemzeti kultúrák különbségében találja meg. Jól illusztrálja ezt az általános állítását a német magánjog kodifikációjáról Thibaut-val folytatott vitája, melyben a kodifikációt a német szellemiséggel ellentétesnek állítja be.¹¹ A magyar jogtudományban, a 19. század második felében, Wenzel Gusztáv képviselt hasonló felfogást, egyik összehasonlító jogi munkájában kifejezetten utal arra, hogy „minden népnek külön nemzeti és vallásos elveken alapuló jogélete volt...”.¹² Azaz, Wenzel sem fogadta el a középkori természetjog és *ius commune* gondolatán alapuló jogi egyetemesség eszméjét.

Összegezve, az a felismerés, hogy a jog nem közelíthető meg pusztán szabályok együtteseként, hanem olyan jelenség, mely kulturális (megköthetőségekkel is rendelke-

gyan használt, mi magunk is megtanuljuk ezeket használni, és a korábbi hibákból, problémákból is tanulunk. (xvii.)

⁸ Ld. pl. Jørn Øyrehagen SUNDE: Live and Let Die. An Essay Concerning Legal-Cultural Understanding. In: Maurice ADAMS – Dirk HEIRBAUT (eds.): *The Method and Culture of Comparative Law*. Oxford and Portland, Hart, Oregon, 2014. 221–234.

⁹ Ld. pl. VARGA Csaba: Jogi hagyományok? Jogcsaládok és jogi kultúrák nyomában. In: VARGA Csaba: *Jogfilozófia az ezredfordulón. Minták, kényszerek – múltban, jelenben*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 51–52.

¹⁰ Részletesen ld. Friedrich Carl VON SAVIGNY: *System of the Modern Roman Law. Vol I.* J. Madras, Higginbotham, 1867. 11–15.

¹¹ Ld. részletesen PESCHKA Vilmos: Thibaut és Savigny vitája. *Állam- és Jogtudomány*, 1974/3. 353–381.

¹² WENZEL Gusztáv: Az összehasonlító jogtudományról. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1950/november, 293.

zik, a 19. század második fele óta integráns része az európai jogi gondolkodásnak. A legátütöbben talán Joseph Kohler munkásságában jelent meg, aki jogelméletét részben kulturális alapokra építi fel. Kohler két irányból is rámutatott a jog és kultúra szoros kapcsolatára. Egyrészt a jogot kultúrjelenségnek tartotta és ezért úgy vélte, hogy egy jogi berendezkedést csak az adott nép általános kultúrájával összevetve lehet megérteni. Ebből a szempontból tehát számára természetes volt, hogy az emberi kultúra – *civilizáció* – egy meghatározott történelmi állapota visszatükröződik a jogi szabályok jellegzetességeiben is. Másrészt, Kohler szerint a jognak részt kell vennie az emberi kultúrateremtés folyamatában, mivel a jogintézmények és jogszabályok alkalmasak arra, hogy rendezettséget teremtsenek a minket körülvevő, számos okból igencsak kiszámíthatatlan világban.¹³ A jog tehát, ebben az értelmezésben, egyszerre kultúrafüggő és kultúraformáló jelenség, és ezért nem szakítható ki a kultúra rendkívül összetett viszonyrendszeréből.

Az előtörténetben a legérdekesebb – talán a legmeglepőbb – az a mozzanat, hogy a 20. század első évtizedeitől kezdve a korábbi kulturális irányú érdeklődés szinte teljesen eltűnik a jogtudományból, és ezt követően csak sporadikusan találkozhatunk ilyen hivatkozásokkal.¹⁴ E jelenség magyarázata önálló tanulmányt igényelne, de véleményem szerint ennek okai között megtalálhatjuk a jogpozitivizmus elismertségének és pozíciójának megerősödését, különös tekintettel a két világháború között Hans Kelsen, majd a második világháborút követően Herbert Hart tevékenységére és munkásságára; valamint a jogi antropológia fokozatos önállósodását és így kiszorulását a jogelmélet központi területeiről.¹⁵

3. A jogi kultúra fogalmának „újratemtése”: Friedman koncepciója

Az 1930-ban született, jelenleg a Stanford Law Schoolban emeritus professzorként tevékenykedő Lawrence M. Friedman a kortárs amerikai jogtudomány egyik meghatározó személyisége. Rendkívül gazdag munkássága kiterjed az amerikai jogtörténet átfogó feldolgozására,¹⁶ a büntetőjog elméleti és történeti kérdéseinek vizsgálatára¹⁷ és a jog jelenségének szociológiai irányultságú kutatására. Ez utóbbi területhez tartozik az 1975-ben megjelent *The Legal System: A Social Science Perspective* c. kötete, mely részben az akkoriban formálódó társadalmi-jogi megközelítés (*socio-legal studies*) eredményeire alapozva kívánta szintézisszerűen bemutatni a modern jogrendszerek

¹³ Részletesen ld. Josef KOHLER: *Philosophy of Law*. New York, Macmillan Company, 1921. 58–62.; értelmezéséhez: PÉTERI Zoltán: A jogi kultúrák összehasonlításának előtörténetéhez. *Állam- és Jogtudomány*, 2007/4. 509–526.

¹⁴ Pl. Adolf F. Schnitzer 1961-ben megjelent kétkötetes összehasonlító jogi kézikönyve a jogrendszerek csoportosítása alapjának a nagy kultúrköröket teszi meg. Ld. Adolf F. SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre I*. Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft AG, 1961. 138–139.

¹⁵ Ld. H. SZILÁGYI István: *A jogi antropológia főbb irányai*. Budapest, Szent István Társulat, 2005.

¹⁶ Pl. Lawrence M. FRIEDMAN: *A History of American Law. Third ed.* New York, Touchstone, 2005.

¹⁷ Pl. Lawrence M. FRIEDMAN: *Crime and Punishment in American History*. New York, BasicBooks, 1993.

alapkérdéseit. Az átfogóság és a szintézisteremtés igényét¹⁸ a kötet fejezetcímei kiválóan illusztrálják, azokat a szerző az általánosság igen magas szintjén fogalmazta meg, mint például: a jogrendszer (1. fejezet); a jogi aktusok (2. fejezet); jog, hatalom és társadalmi struktúra (7. fejezet); vagy a jogi kultúráról (8. fejezet). A következőkben e gondolatgazdag kötetből kizárólag a jogi kultúra fogalmával foglalkozom részletesen, jelen gondolatmenet keretei között nem térhetek ki a munka további fontos és gondolatébresztő megállapításaira.

Kiindulópontként azt kell rögzíteni, hogy Friedman nem kortárs meghatározásokat vesz át a jogi kultúráról,¹⁹ például a jogi antropológiából, hanem valójában a korábbi hagyományt figyelembe véve minőségileg újratemti ezt a fogalmat. Szemléletében általában erős a szociológiai és az antropológiai irányultság,²⁰ tovább jelentős történeti dimenzióval is rendelkezik, így jogi kultúra fogalma is e három terület metszéspontjában kap helyet gondolkodásában.

3.1. A társadalmi kölcsönhatások hálójában létező jog és jogrendszer

Ha a jogi kultúra jelenségével kívánunk foglalkozni, akkor megkerülhetetlen a jogfogalom előzetes tisztázása, hiszen az – mint kutatási kiindulópont – a jogi kultúráról alkotott képet is meghatározza.

Friedman jogfogalmának megértésénél az első fontos felismerés a nyelvhasználat sajátosságában rejlik, mivel a címben és a bevezetésben nem „jogról” (*law*), hanem „jogrendszerről” (*legal system*) beszél, és a „jog” (*law*) mint egy általános jelenséget leíró kifejezés használata csak a későbbi fejezetekben válik meghatározóvá. Véleményem szerint ennek az a magyarázata, hogy a „jogrendszer” kifejezés hangsúlyozásával tudatosan kívánta jelezni azt, hogy nem egy monolitikus, egyelemű jelenségről gondolkodik, hanem sokkal inkább egy olyanról, melyben több elem kapcsolódik össze – *rendszer* – különféle módokon és alkot funkcionális egysége(ke)t.²¹

Friedman a jogot, társadalomtudományi orientációjával összhangban, három jelenségcsoporttal kapcsolja össze. Ezek közül az első azoknak a társadalmi és jogi erőknek az összessége, melyek létrehozzák és fejlesztik a jog egészét; a második maga a „jog” mint szabályok és struktúrák összessége (*jogrendszer*); és végül a joghoz kapcsolódik Friedman értelmezésében az is, hogyan hat az emberek viselkedésére.²² E jogfogalom tehát a joghoz hagyományosan hozzákapcsolt szabály- és intézményösszességen túl

¹⁸ Vö. Kenneth L. KARST: *The Legal System: A Social Science Perspective*. By Lawrence M. Friedman. *UCLA Law Review*, 1976–1977. 214.

¹⁹ A fogalom egyik első említésénél kifejezetten utal arra, hogy a jogi kultúra fogalma a politikai kultúra fogalmával állítható többé-kevésbé „párba”, e két fogalom között könnyű analógiát felfedezni. Ezt alátámasztandó egy 1963-ban megjelent politikaelméleti munkára hivatkozik, de jelzi azt is, hogy a jogi kultúrának van egy antropológiai olvasta is. FRIEDMAN (1975) i. m. 15. 33. lj.

²⁰ A kortárs értékelés élesen mutat rá erre, ugyanakkor jelzi azt, hogy ez egy meglehetősen komoly vállalkozás. KARST i. m. 214.

²¹ Egyik recenziója ezt tartja a kötet egyik fontos értékének: Paul H. BRIETZKE: *The Legal System: A Social Science Perspective*. By Lawrence M. Friedman. *Anglo-American Law Review*, 1978. 71.

²² FRIEDMAN (1975) i. m. 2.

felöleli a jog születésében és alakulásában szerepet játszó társadalmi és egyéb erőket, valamint a jog társadalmi hatásait is.

Fontos szerepet kap e gondolatmenetben a jogrendszer, melyet a szerző a rendszer fogalmának irányából közelít meg. A rendszer Friedman értelmezésében egy „működő egység meghatározott határokkal”,²³ és a jogrendszer esetében a fő kérdés, hogy hol húzzuk meg ezeket a határokat, melyek a jogot önálló entitásként elválasztják más társadalmi jelenségektől. Erre számos lehetőség van, ez megtörténhet például az intézmények, a szabályok, a különféle funkciók vagy eljárások alapján. Azonban, véleménye szerint, nem adhatunk egyszer és mindenkorra érvényes definíciót a jogrendszerről, mivel az maga is további alrendszerekre bomlik, melyek vagy az állami tekintélyhez, vagy a szabályok egyes típusaihoz kapcsolódnak, és így bizonytalanná teszik a jogrendszer határait. Mindezek mellett Friedman erősen szkeptikus abban, hogy van-e vagy lehet-e a jognak és a jogrendszernek egyáltalán tudományos igényű definíciója, mivel a jog önmagában szinte nem tudomány, hanem az csak a társadalomtudományok egyik tárgya lehet.²⁴

A jogot Friedman tehát különféle társadalmi tényezők hatásának metszéspontjában helyezi el, mely egy több alrendszer működéséből összeálló nagyobb rendszer. Ebből a nézőpontból a jogrendszer kutatása a jogra ható tényezők (*input*) és a jog működésének és hatásának (*output*) társadalomtudományi igényű kutatását jelenti. E felfogás alapvetően nem lezárt, hanem dinamikus jellegű, mely a jogra a társadalmi-kulturális beágyazottság irányából folytonosan változó jelenségként tekint. A jog rendelkezik belső autonóm struktúrával, erre utal a jogrendszer fenti megközelítése, azonban a „külső” – társadalmi-kulturális – keret működteti.²⁵ Úgy gondolom, hogy a fentiek – a jog és jogrendszer nem lezárt, hanem dinamikus, kölcsönhatásokon alapuló megközelítése – magukban rejtik a jog kulturális irányú megközelítését és így a jogi kultúra fogalmának is megfelelő keretet kínálnak. Azaz, az előbbi előfeltevések „tálcán kínálják” egy olyan fogalom bevezetését, mely alkalmas-e dinamikus – a jog és társadalmi-kulturális keret közötti – kölcsönhatások analitikus igényű megragadására és tudományos igényű konceptualizálására.

3.2. A jogi kultúra mint a közvetítés tere

Mint az előbbieken láthattuk, az autonóm belső struktúrával rendelkező jogrendszer „milyenségét” döntően meghatározzák a társadalmi-kulturális feltételek, azaz az azzal szemben támasztott különféle, koronként változó társadalmi igények, továbbá a jog jelensége is formálja a rá ható környezetet. E kölcsönhatás-összesség meghatározása ebben a formában még jelentősen elnagyolt, és Friedman e bonyolult viszonyrendszer

²³ Uo. 5.

²⁴ Uo. 11.

²⁵ Kortárs olvasói több szempontból is jelzik, hogy a jog kultúrára gyakorolt hatását Friedman alábecsüli, és nem fordít figyelmet e viszonyrendszer vizsgálatára. Ld. Kenneth M. MURCHISON: *The Legal System: A Social Science Perspective*. By Lawrence M. Friedman. *The Air Force Law Review*, 1978. 423–424. és Joseph R. GUSFIELD: *Power, Justice and Sociological Cynicism*. *Stanford Law Review*, 1976–1977. 379.

megragadása érdekében vezeti be a jogi kultúra fogalmát. Alapállítása, melyből aztán számos következtetést bont ki, az, hogy a jogi kultúra közvetítő jelenség, mivel fő funkciója a társadalmi valóság és a jog rendszere közötti közvetítés.²⁶

E megközelítésben a jogi kultúra feladata, hogy a jogra valamilyen okból (pl. változtatás, egy új szabály bevezetése) hatni kívánó társadalmi érdekeket a jog számára értelmezhetővé alakítsa, és így lehetővé teszi, hogy ezeket a külső igényeket a jogrendszer meg tudja ragadni. Két kifejezés segítségével érzékelteti Friedman ezt a folyamatot: a különféle, a jogrendszert érő külső hatásokból (*input*) a jogi kultúra „szűrője” a jogrendszer számára értelmezhető keresletet teremt (*demand*), melyet e rendszer intézményi mechanizmusai alapján képes kielégíteni.²⁷ E folyamat dinamikáját jellemzi, hogy ezeket a – jog szempontjából – külső érdekeket, majd keresleti tényezőket a joggal kapcsolatos társadalmi attitűdök is alakítják és formálják, és arra különösen jelentős hatással van a jogászság belső, szakmai kultúrája. A jogrendszert tehát körülfogja egy a joggal kapcsolatban kialakult társadalmi attitűdökből álló, jelentős részben formátlan „mező”, mely a nem-jogi jellegű életszférák érdekeit közvetíti a jogrendszer felé. Azonban ez a viszony nem egyirányú, mivel a jogi kultúra „mezője”, nyilvánvalóan azon keresztül, hogy milyen érdekeket közvetít és milyeneket nem a jogrendszer felé, maga is formálja a joggal kapcsolatos külső igényeket és elvárásokat.

Definíciószerűen: a jogi kultúra Friedman szemében a joggal kapcsolatos attitűdök és érzések összességét jelenti, mely feladata a korábbiakban látott társadalmi közvetítés a jogrendszer irányába.²⁸ Ez a meghatározás természetesen még túlzottan általános, és ezért Friedman azonnal jelzi, hogy a jogi kultúra fogalmát több szempont szerint is tovább lehet bontani. Az első lehetőség az absztrakciós szint megváltoztatása, az össztársadalmi vagy állami szint irányából „lefelé” elmozdulva eljuthatunk a különböző társadalmi csoportok jogi kultúrájához, ilyen lehet a szegények és a gazdagok jogi kultúrájának megkülönböztetése.²⁹ Ha az össztársadalmi vagy állami szinten maradunk, akkor logikus lehetőség az egyes államok jogi kultúráinak elhatárolása.³⁰ Amennyiben a joggal való kapcsolat jellegét és intenzitását vesszük figyelembe, akkor egy újabb fontos megkülönböztetéshez juthatunk, mivel elkülöníthetjük egymástól a joggal hivatásszerű kapcsolatba nem kerülők jogi kultúráját (külső jogi kultúra) és a joggal professzionálisan foglalkozók, a jogászság jogi kultúráját (belső jogi kultúra).³¹ Utolsóként, a történeti perspektívára kitekintve, a modern és a nem modern jogi kultúrák is megkülönböztethetők.³²

A jogi kultúra fogalma önmagában tehát csak kereteket kínál a jogról vallott vélekedések konceptualizálásához, azonban annak valódi felhasználásához további lehatárolásokra és finomításokra van szükség és valóban tudományos értékű kérdéseket és

²⁶ FRIEDMAN (1975) i. m. 15–16.

²⁷ Uo. 11–16.

²⁸ Uo. 193.

²⁹ Uo. 198.

³⁰ Uo. 199.

³¹ Uo. 223.

³² Uo. 204.

megállapításokat csak e lehatárolások elvégzése után tehetünk. Ha e szűkítéseket elvégezzük, akkor értelmesen felhasználható fogalmi kereteket kaphatunk a további kutatáshoz. Ezeket a további lehatárolásokat azonban maga Friedman nem minden esetben, sőt általában nem végzi el, ezért gondolatai, és gondolatmenete, e pontokon nem mindig teljesen következetesek. Ez azonban – noha ez a megállapítás első pillantásra talán meglepő lehet – a fogalom tudományos elterjedése szempontjából nem feltétlenül hátrány, ahogy azt a recepciótörténet is mutatja.

3.3. A jogi kultúra történetisége: a modern jogi kultúra

A jogi kultúra tudományos igényű megragadásának egyik lehetősége a történeti – a nagy korszakokhoz kapcsolódó – dimenziójú tipizálás. E megközelítésben a jogtudomány evolucionalista – azaz a jogfejlődést egy egyenes és egy irányú univerzális, egymást követő lépcsőkből összeálló civilizációs folyamat részeként felfogó értelmezés – irányának öröksége tükröződik vissza.³³ Ez a gondolkodási irány, noha legjelentősebb eredményeit a 20. század első évtizedeiben mutatta fel,³⁴ egyes, akár évtizedekkel később született munkákban is érezte hatását.

E hatás alig látható visszfényként még Friedman gondolatmenetében is észrevehető,³⁵ ugyanis Friedman önállóan tárgyalja a modern jogi kultúrát, és annak sajátosságait modernitáselőttinek tekintett jellemzőkkel összevetve teszi láthatóvá gyakran. Gondolatmenetében a modern jogi kultúra fogalmának funkciója az, hogy egységbe foglalja az eltérő – alapvetően az Atlantikum térségéhez kapcsolódó – nemzeti jogi kultúrákat egy magasabb absztrakciós szinten. A modern jogi kultúra fogalma tehát a modern, nyugati jogi kultúráknak a jogi szabályozás sokfélesége mögött található közös pontjait mutatja meg és foglalja egységes keretbe.

Kiindulópontja a korszak jogtudományának divatos, és ebben az időszakban lendületesen fejlődő jogösszehasonlításában szinte alapigazsággként elfogadott,³⁶ funkcionalizmus koncepciója. Friedman szerint az természetes, hogy nemzeti szinten nincsenek teljesen hasonló jogi kultúrák,³⁷ azonban a hasonló társadalmi és gazdasági feltételek véleménye szerint meglepően hasonló jogi kultúrákat teremtenek.³⁸ Mivel

³³ Az evolucionalizmus hatásáról a jogtudományban ld. Sir Frederic POLLOCK: *English Opportunities in Historical and Comparative Jurisprudence*. In: Sir Frederic POLLOCK: *Oxford Lectures and Other Discourses*. London–New York, Macmillan, 1890. 37–64. és Albert Herman POST: *Ethnological Jurisprudence*. *The Monist*, 1891. 31–40.

³⁴ Reprezentáns munkaként lásd Sir Paul Vinogradoff torzóban maradt, de még így is impozáns munkáját: Sir Paul VINOGRADOFF: *Outlines of Historical Jurisprudence I-II*. London, Oxford University Press, 1920–22.

³⁵ Egy recensens egy további evolucionalista jellegű pontra is rámutat a munkában. Ez Friedmannak az az állítása, mely szerint a jogszabályok általában az objektívabbá és így a tökéletesedés váls irányába fejlődnek. MURCHISON i. m. 423.

³⁶ Ld. Konrad ZWEIGERT – Hein KÖTZ: *An Introduction to Comparative Law*. Oxford–New York, Oxford University Press, 1998. 32–46.

³⁷ FRIEDMAN (1975) i. m. 199.

³⁸ Uo. 203.

Észak-Amerika és Nyugat-Európa társadalmi mind egy meghatározott periódusban – 18-19. század – mentek keresztül az ipari forradalmon, illetve zajlott le bennünk az individualizáció folyamata, ezért a gazdasági-társadalmi átalakulás során felmerülő hasonló társadalmi-gazdasági problémák miatt a jogrendszerek is jelentősen hasonlítanak egymásra. E hasonlóság elemei Friedman szerint a modern jogi kultúra koncepciójának segítségével ragadhatóak meg a legjobban.

A modern jogi kultúrának három fő jellemzőjét lehet körülhatárolni. Történeti értelemben egyedivé teszi, hogy a modern jogi kultúra keretei között a jog folyamatosan változik, azaz a társadalmi igények szerint átalakul. Ez a jellemző e ponton élesen szembeállítható a premodern jogrendszerek változatlanságával, mely jogának fő forrásának a gyakran évszázadokat átölő szokásjogot tekintették. Másodsorban, a modern jogi kultúra forrása az ember alkotta jog. A jog eredete tehát már nem isteni jellegű, vagy nem a szokásszerű változatlansághoz kapcsolódik, hanem tudatos emberi tevékenység eredménye, produktuma, és így az elveszíti szakrális, transzcendens és történeti gyökereit. Utolsóként, a jog emberi alkotottságával összekapcsolódva, a jog létét a modern jogi kultúrában jellemzően instrumentális érvekkel legitimálják, azaz társadalmi elfogadottságánál nem egy eszmény megvalósítása vagy egy magasabb értékrendnek való megfelelés a döntő, hanem az, hogy hogyan és milyen sikerrel képes feladatait megvalósítani. Mindezek mellett Friedman azt is jelzi, hogy a korábbi, premodern jogi kultúra jellemzői is tovább élnek nyomokban a jogi modernitás során, amit jól példázhat az emberi jogok kiemelt helyzete a jogászai gondolkodásban.³⁹ E megjegyzés arra utal, hogy Friedman az emberi jogokat olyan jelenségnek látja, mely a változékony és instrumentalizált jogrendszer „felett áll”, és részben nem annak szabályosságai szerint létezik és működik.

A fenti három fő jellemző mellett Friedman további ismertetőjegyeket is azonosít, melyekkel a modern jogi kultúra még pontosabban körülhatárolható. Ezek a következők: (i.) a jogalkotás jelentősége a modern társadalmakban megnőtt összehasonlítva a premodern közösségekkel; (ii.) a tekintély szerepe csökken; (iii.) a modern jogi kultúra alapelve a racionalitás, mely Friedman értelmezésében azt jelenti, hogy elvárjuk, hogy egy jogszabály a megfelelő eredményre vezessen; (iv.) a tudomány fogalma széles körben áthatja ezt a jogi kultúrát, azonban a modern jog a jogászok minden próbálkozása ellenére sem tekinthető tudománynak; és végül (v.) a modern jogi kultúrát döntően befolyásolja az uniformitás ígérete, mely megalapozza a különféle nemzeti jogrendszerek között zajló – formális és szubsztantív – konvergencia folyamatokat, ez pedig élesen szemben áll a korábbi időszakokban létező jogi pluralizmussal.⁴⁰

Érdeemes észrevenni, hogy a modern jogi kultúra friedmani koncepciója – mint a kötet is – valójában számos korábban már tudományos elismerést nyert megállapításra épül (pl. e részben Friedman leginkább Bentham és Weber gondolataira utal közvetlenül). Azaz semmiképpen sem állíthatjuk róla, hogy új felismerésekkel gazdagítaná a jogtudományt, azonban az a koherens keret és gondolatmenet, melyben Friedman elhelyezi ezeket a korábbi eredményeket, mégis értékessé teszi ezt a koncepciót. A modern

³⁹ Uo. 204–207.

⁴⁰ Uo. 213–222.

jogi kultúra fogalmánál ilyen értelemben nem is annak elemeire bontott tudományos értéke a lényeges, hanem az, hogy Friedman-nek volt egy határozott víziója arról, hogy a nemzeti jogok sokszínűsége háttérben megtalálható egy olyan közös gondolkodási és attitűdbeli keret, mely e jogrendszerek végső határait jelöli ki. Azt is mondhatnánk, a történelemtudomány egy kiemelkedő szerzőjének, Fernand Braudelnek az egyik gondolatát kölcsönvéve, hogy a modern jogi kultúra lényegében a modern jogrendszerek számára kijelöli a „lehetséges és a lehetetlen”⁴¹ határait, azaz összegzi azokat a végső előfeltevéseket, melyek között a modern jogrendszerek működnek.

3.4. Kritikai és értékelő szempontok

Kortárs recenzensei több érdekes és fontos észrevételt is megfogalmaztak Friedman művéről, gyakran komolyan polemizálva vele. Ezek egy része e tanulmány számára is releváns, mivel rámutathat a jogi kultúra fogalma mögött álló módszertani és egyéb tudományos problémákra. Ezért elsőként felvetnék néhány általánosabb kritikai megfigyelést a kortársak véleményére támaszkodva, ezt követően pedig Friedman jogi kultúra fogalmát is megvizsgálom kritikai szempontból.

Az első általános megjegyzés a kötet – és így Friedman törekvéseinek – szintetizáló jellegének kiemelése lehet. Friedman műve tudományos értelemben nem is tartalmaz valódi újdonságot, hanem újszerűsége a jogrendszer működésére vonatkozó korábbi szociológiai és antropológiai szemléletű tudásanyag koherens keretek között történő összefoglalásában áll. Nem véletlen, hogy egy recenzens egyenesen a „nagy nyilvánosság” számára készült kézikönyvként aposztrofálja és többször is utal annak összefoglaló jellegére.⁴²

Friedman vállalkozásának – melyet könnyű lenne alábecsülni – jelentőségét azonban csak akkor láthatjuk pontosan, ha belehelyezzük a modern amerikai jogtudomány történetébe és e szemszögből tekintünk rá. A kötet méltatói egyrészt rámutatnak arra, hogy Friedman a szociológiai szemléletet az amerikai jogelméletben elfogadtató Roscoe Pound örökségét viszi tovább, azonban a hegeliánus hatástól mentesen és kevésbé spekulatív módon, úgyis mondhatnánk, színvonalasabban.⁴³ Másrészt azt is jelzik, hogy Friedman igazi intellektuális ellenfele az amerikai jogi oktatás modernizálásában jelentős szerepet játszó Christopher Columbus Langdellnek⁴⁴ a jogot tudományként felfogó és azt absztrakt elvekre visszavezető elmélete.⁴⁵ Összegezve, Friedman e korai műve az amerikai jogi gondolkodásban minden korszakban „felforgató” szerepet játszó szociológiai jogelmélet magas szintű folytatása a hetvenes évek közepén. Nem szabad elfelejteni, hogy ebben az időszakban, a hatvanas évek végétől indult el az amerikai

⁴¹ Vö. Fernand BRAUDEL: *La Longue durée. Annales*, 1958/4. 732.

⁴² Vö. Leon S. LIPSON: *The Legal System: A Social Science Perspective*. By Lawrence M. Friedman. *Wisconsin Law Review*, 1976. 1333.

⁴³ BRIETZKE i. m. 70.

⁴⁴ Langdell munkásságáról és értékeléséről lásd: Thomas C. GREY: *Langdell's Orthodoxy. University of Pittsburgh Law Review*, 1983/1. 1–54.

⁴⁵ MURCHISON i. m. 420.

jogelméleti gondolkodás tematikus és módszertani megújulása – „forradalma” –, mely annak interdiszciplináris kibővüléséhez és kritikai jellegű átalakulásához vezetett.⁴⁶ Azaz, igazán kedvező intellektuális környezetben és megtermékenyítő szellemi koordináta-rendszerben jelent meg Friedman műve, és tételei széleskörű recepciójának minden bizonnyal ez a kutatási energiákat felszabadító – támogató és újdonságokra nyitott – szellemi közeg lehet az egyik kulcsa.

Érdekes módon a szociológiai szemlélet létjogosultságát nem vitatták kortársai, azonban voltak olyan olvasók, akik az egyensúlyt már hiányolták. Több recenzense is egészen odáig ment el, hogy, közvetve vagy közvetlenül, marxizálással „vádolták meg” amiatt, hogy Friedman a társadalmat „alapnak” tekinti, míg a jogot egyszerű „felépítménynek” és a jog eszmei oldalát – az Igazság eszméje – szinte teljesen figyelmen kívül hagyja.⁴⁷ Ilyen értelemben valóban túlzottan egyoldalú Friedman szemlélete, mivel nem tulajdonít a jognak autonómiát, hanem a különféle társadalmi hatások között egyensúlyozó eszközként tekint rá. Így a jog eszmei és ideológiai háttere egyáltalán nem érdekes a számára, mint ahogy az sem, hogy a jog hogyan hat a társadalomra és a kultúrára. Ez az egyoldalúság érthető, ha a kutatási célokat tekintjük – egy szociológiai jogelmélet lehetőségeinek áttekintése és megalapozása –, azonban valóban támadható, ha nem tekintünk el a jog jelenségének komplexitásától.

A jogi kultúra fogalma kapcsán elsőként kiemelendő: azáltal, hogy önálló jelenségnek tekinti – két fejezet is szentel neki –, könnyen befogadható definíciót állít mögé – a jogról vallott attitűdök és érzések foglalata –, és funkcióját is egyértelműen meghatározza – közvetítés a társadalom és a jogrendszer között –, Friedman kifejezetten jól felhasználható fogalmi konstrukciót hoz létre. A legkomolyabb hiányérzet azonban itt jelenhet meg azonnal az olvasóban. A konstrukció kidolgozását ugyanis nem követi részletes magyarázat, aminek a legeklektánsabb példája, hogy a külső jogi kultúra bemutatása teljesen hiányzik a kötetből. A jogi kultúra empirikus dimenzióinál egyedül az 1973-ban megjelent *Knowledge and Opinions about Law*⁴⁸ kötetre utal többször Friedman, azonban az abban található kutatásokat sem elemzi részletesen, noha ez egy szociológiai igényű munkától elvárható lenne.

Megtudjuk tehát általánosságban, hogy létezik egy olyan jelenség, amit jogi kultúrának nevezünk, azonban ennek részleteiről csak a belső jogi kultúra vonatkozásában árul el valamit a szerző.⁴⁹ A mezo (intézményi) és mikro (csoportszintű) problémák magyarázatának hiánya természetesen csak részben tudható be Friedmannek, nem szabad elfelejteni, hogy az empirikus kutatások valódi aranykora a hetvenes évek második felétől kezdődik meg a nyugati jogszociológiában. Mindenesetre ez a hiányosság szembetűnő, és nehéz magyarázatot találni rá, de véleményem szerint a jogi

⁴⁶ E folyamatról ld. Richard A. POSNER: *The Decline of Law as an Autonomous Discipline: 1962-1987. Harvard Law Review*, 1987. 761–780.

⁴⁷ Vö. LIPSON i. m. 1334.; GUSFIELD i. m. 376.

⁴⁸ Adam PODGORECKI et al. (eds.): *Knowledge and Opinion about Law*. London, M. Robertson, 1973.

⁴⁹ A belső jogi kultúráról szóló rész alapvetően olyan általánosságokkal foglalkozik mint a jogok fogalma, a jogi érvelés, a legalizmus, a fikciók, az analógia, az értelmezés, és a jogi nyelv sajátosságai. FRIEDMAN (1975) i. m. 223–267.

kultúra fogalmának recepciójára kedvező hatást gyakorolt, ugyanis a kutatók különböző nehézségek és kötöttségek nélkül alkalmazhatták ezt a tág keretet saját kutatásaik konceptualizálásánál, megtámogatva mindazt egy kortárs amerikai professzor divatos, gyakran idézett munkájának tekintélyével.

Összegezve, Friedman műve koherens, szociológiai jogelméleti keretbe illesztve megnyitja a jogtudományi diskurzus terét a jogrendszer körülvevő és működését jelentősen befolyásoló társadalmi jelenségek elméleti és empirikus vizsgálatának irányába, és ennek során kerülhet a jogi kultúra is az érdeklődés homlokterébe. Továbbá a fogalom kellően magas absztrakciós szintje és ebből fakadó imprecizitása segítette felhasználását a legkülönbözőbb jogi kutatásokban, és ilyen értelemben Friedman impresszionisztikus, vázaltszerű és kellően ki nem dolgozott definíciója megtermékenyítően hatott a társadalmi-jogi kutatások egészére, mivel segítette a jog jelenségét körülvevő tényezők fogalmi megragadását.⁵⁰

4. A recepció útjai

Friedman jogi kultúra fogalma a társadalmi-jogi kutatások egyik alapfogalmává vált az elmúlt évtizedekben, a kutatások többsége valamilyen formában használja, vagy legalább reflektál rá (akár kifejezett elutasítással).⁵¹ Erre a recepció-történetre e tanulmány már nem térhet ki, az sokkal inkább egy újabb, önálló kutatás témája kell, hogy legyen. Azt azonban érdemes lehet megvizsgálni, melyek voltak Friedman konstrukciójának jellegzetes recepciós metódusai. Ezeket vizsgálva az eredeti konstrukció határai és korlátai is jobban láthatóvá válnak, és ez további segítséget nyújthat a jogi kultúra fogalmának alkalmazásához. Két kortárs attitűdöt mutatok be részletesebben, David Nelken megközelítését, mely továbbfejleszteni törekszik a fogalmat, és Roger Cotterrellét, mely kemény kritikán keresztül mutat rá a továbbgondolás lehetőségeire.

4.1. A jogi kultúra alkalmazása összehasonlító dimenzióban

A kortárs jogszociológiai meghatározó személyiségeként Nelken több tanulmányában is foglalkozott az európai jogi kultúrák összehasonlíthatóságával,⁵² és az empirikus kutatások mellett az elméleti reflexióra is jelentős hangsúlyt helyezett. Ezek közül egy 1995-ben megjelent tanulmányában részletesen áttekinti a jogi kultúra fogalmának alkalmazási lehetőségeit, alapvetően nem elutasítva azt, noha több problémát ő maga is tisztán érzékel a tudományos igényű alkalmazás terén.

⁵⁰ Ld. Susan S. SILBEY: Legal Culture and Legal Consciousness. In: *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. New York, Elsevier, 2001. 8623–8629.

⁵¹ Ld. pl. antropológiai nézőpontból: Franz VON BENDA-BECKMANN – Keebet VON BENDA-BECKMANN: Why Not Legal Culture. *Journal of Comparative Law*, 2010/2. 104–117. (Ez a cikk is egy, a jogi kultúra tárgyalása során rendszeresen visszatérő paradoxont tükröz: a szerzők antropológiai és kultúratudományi előfeltevések mellett meggyőzően érvelnek a jogi kultúra fogalmával szemben, majd javaslatokat tesznek arra, hogy mégis milyen előfeltevések mellett és feltételek között alkalmazható helyesen.)

⁵² Pl. David NELKEN (ed.): *Comparing Legal Cultures*. Dartmouth, Aldershot, 1997.

Nelken szemléletét vizsgálva kiindulópontként a jogi kultúra alkalmazásával kapcsolatban általa felvetett problémákat kell áttekinteni. Ezek lényegében mind ahhoz kapcsolódnak, hogy a fogalom fogalmi precizitása, kidolgozottsága nem felel meg a tudományos sztenderdeknek; magyarul hiányzik a kutatók közössége által egységesen elfogadott és precíz definíció. A fogalmi zavar a jogi kultúra „körül” szerinte azért alakulhatott ki, mert az elmúlt évtizedekben többféle eltérő célra is felhasználták már, többek között ilyen volt a jogászjog bemutatása, a jogtudat vizsgálata, vagy az elitek és szegények jogi attitűdjeinek vizsgálata.⁵³ A jogi kultúrának tehát nincs egységes definíciója és alkalmazása a jogszociológiában és más területeken, hanem – alapvetően amiatt, mert Friedman igen tágan határozta azt meg – több, gyakran inkompatibilis értelemben is használták és használják.

Tovább bonyolítja az előbbi helyzetet, hogy a jogi kultúra többszintű fogalom, mivel a kutatók gyakorlata szerint különféle absztrakciós szinteken elhelyezkedő társadalmi és jogi jelenségeket foglal egységbe. E ponton Nelken a Blankenburg–Briusma szerzőpáros definícióját hívja segítségül, mely szerint a jogi kultúra olyan eltérő elemek foglalta, mint a jogi normák, a jogintézmények legfontosabb jellemzői, a jogalkotásra és jogkövetésre vonatkozó társadalmi viselkedés, a jogászok és a nem jogászok jogtudata.⁵⁴ Ezek az eltérő komponensek azért kerülhetnek egységes keretbe, mivel a jogi kultúra fogalmának egyik fontos előfeltevése Nelken szerint, hogy a jogélet különféle aspektusait együtt, nem egymástól izoláltan, kell vizsgálni, alapvetően a mögötte álló holisztikus igény miatt. Utolsóként, a tárgy kutatását tovább nehezíti, hogy a jogi kultúra folyamatosan változik, így a kutatóknak a dinamikus valóságot kell leképeznie kutatásai során.⁵⁵

A jogi kultúra közel három évtizedes alkalmazása és kutatása során tehát nem alakult ki annak – legalább fő pontjaiban – egységes gyakorlata, a kutatók érdeklődése és a vizsgált jelenségek jellegzetességei töltötték meg tartalommal a Friedman által kidolgozott fogalmi kereteket. Ebből a helyzetből pedig az következik, hogy valamilyen módon meg kell próbálni a módszertani alapokat tisztázni, és ezen keresztül a jogi kultúra kutatásának tudatosságát elősegíteni.

Nelken álláspontja szerint a jogi kultúrák vizsgálatának valódi lehetőségét az összehasonlító jellegű kutatások nyitják meg. Szerinte annak érdekében, hogy elkerüljük a fenti problémákat, a jogi kultúrák egy-egy dimenzióját kell összehasonlító igénnyel megvizsgálni, olyan kulcs-problémákat azonosítva, melyeknél már apróbb eltérések is rámutathatnak a vizsgált jogi kultúrák jellemzőire.⁵⁶ Ilyen kulcsfogalmak lehetnek például: a bírák és a jogászok szerepe; az állam szerepe; a jogállam és a *due process* lehetséges jelentései; vagy a szerződés fogalma. E fogalmak – és mások – vizsgálata segíthet abban, hogy megértsük, miért lehetnek eltérések és hangsúlyeltoldódások a vizsgált jogi kultúrák között, mit és miért zárhat ki vagy fogadhat el egy jogi kultúra.

⁵³ Vö. David NELKEN: Disclosing/Invoking Legal Culture: An Introduction. *Social and Legal Studies*, 1995/4. 438.

⁵⁴ Idézi uo.

⁵⁵ Uo. 444.

⁵⁶ Uo. 442.

E kulcsfogalmakkal kapcsolatban Nelken arra is felhívja a figyelmet, hogy a kutatás során az első lépés az ideáltípus kidolgozása, mivel ez teremtheti meg a precíz fogalmi kiindulópontot a kutatáshoz.⁵⁷

A kutatás operacionalizálásánál két kiindulópont lehetséges Nelken szerint. Megpróbálhatunk számszerűsíthető indikátorokat azonosítani (pl. a bíróságok tevékenysége viszonylag jól leképezhető így) és az indikátorok terén végezhetünk empirikus kutatást. A másik lehetőség, hogy kvalitatív módszerek segítségével a kultúra egyes dimenziót próbáljuk értelmezni és így próbáljuk a jogi kultúra indikátorokon keresztül meg nem közelíthető dimenzióit megismerni. A két megközelítés nem áll annyira távol egymástól, mint elsőre tűnik, mivel Nelken figyelmeztet arra, hogy a különféle számszerűsített indikátorok mögött mindig kulturális folyamatok állnak, így azokat nem lehet az értelmezésnél figyelmen kívül hagyni.⁵⁸

Mint látható, Nelken pontosan érzékeli a jogi kultúra fogalma körüli bizonytalanságokat. Azonban az is kitűnik, hogy magát a fogalmat értékesnek és fontosnak tartja, és ezért azt nem kívánja elvetni, hanem annak tudatosabb – konceptuális és módszertani értelemben kiegészített – felhasználására tesz javaslatot. Több lehetőséget is bemutat, de végső soron a kutatóra bízva a fogalmi és módszertani körülhatárolásokat.

4.2. A jogi kultúra mint reziduális kategória

Jóval szkeptikusabb a jogi kultúra fogalmával Cotterrell, napjaink jogszociológiájának egy másik meghatározó szerzője. Igen tömör ítéletet mond Friedman koncepciójáról, mivel úgy érvel, hogy abból hiányzik a precizitás és inkoherens is. Cotterrell álláspontja szerint mindez egy általánosabb szintű problémára vezethető vissza, ugyanis szerinte a jogi kultúra fogalma megjeleníti mindazokat a problémákat, melyeket a kultúra fogalmának alkalmazása felvet a jogtudományban, és ilyen értelemben a jogi kultúra fogalmát akár az ún. kulturális jogtudomány⁵⁹ állatorvosi lovának is tekinthetjük. Végső soron a jogi kultúra mint fogalom szerinte nem használható a jogtudományban, mivel tudományos értelemben nem kellően precíz és ezért nincs valódi magyarázó értéke.⁶⁰

Az általános kritikán túllépve Cotterrell komoly problémákat lát Friedman sokat idézett külső és belső, azaz a joggal hivatásszerűen foglalkozók és azzal ilyen kapcsolatba nem kerülők jogi kultúrájának megkülönböztetésében is. E megkülönböztetésnek szerinte nincs valódi társadalmi relevanciája, és a két szféra közötti kapcsolat sem tisztázott Friedman gondolatmenetében, noha ez nélkülözhetetlen lenne azok megértéséhez.⁶¹ Cotterrell is felhívja a figyelmet tehát arra, hogy itt Friedman megalkot két

⁵⁷ Uo. 443.

⁵⁸ David NELKEN: *Puzzling Out Legal Culture: A Comment on Blankenburg*. In: NELKEN (ed.) i. m. 73.

⁵⁹ Vö. Naomi MEZEY: *Mapping Cultural Studies of Law*. In: Austin SARAT – Patricia EWIT (eds.): *The Handbook of Law and Society*. Chichester, John Wiley and Sons, 2015. 39–55.

⁶⁰ Roger COTTERRELL: *The Concept of Legal Culture*. In: Roger COTTERRELL: *Law, Culture and Society. Legal Ideas in the Mirror of Social Theory*. Burlington, Ashgate, 2006. 82.

⁶¹ Uo. 85.

attraktív fogalmat, azonban nem törekszik azok jellemzőinek meghatározására, ezzel pedig nem könnyíti meg kutatási alkalmazásukat.

A jogi kultúra – Cotterrell értelmezésében – a jog dinamikus értelmezésében egyszerre magyaráz „túl sokat” és „túl keveset”. „Túl sokat” azért, mert lényegében bármilyen társadalmi-jogi problémára lehet rá hivatkozva valamilyen választ találni, azonban „túl keveset” is, mivel nem definiálja pontosan azokat a tényezőket, melyeknek döntő hatása lehet a jog működésére.⁶² Nem rangsorolja tehát azokat a társadalmi, kulturális, politikai és egyéb tényezőket, melyeknek mind lehet hatása a jogra, azonban e hatás mértéke és relevanciája nyilvánvalóan eltérő.

Cotterrell végső ítélete a jogi kultúra fogalmáról igen sommás: annak alapvetően művészi jellege van és impresszionisztikus természetű, azaz a tudományos gondolkodással szemben támasztott fogalomalkotási feltételeknek és igényeknek egyszerűen nem felel meg. De, és ez egy igen érdekes és az előzőek fényében meglepő is lehet az érvelésben, mindezek ellenére Cotterrell megjelöl egy olyan „területet”, ahol a jogi kultúra fogalma mégis alkalmazható a jogtudományban. A jogi kultúra fogalmát alkalmazni lehet a kutatások kiinduló hipotéziseinek megfogalmazásánál, annak segítségével utalhatunk például a joggal kapcsolatos gondolkodási és cselekvési mintákra, különféle interakciók mintáira, vagy jellemző (jog)intézményekre is. Ezeket Cotterrell „kulturális aggregátumoknak” nevezi, és kifejezetten fontosnak tartja, hogy kisléptékűek legyenek és mindig pontos lehatárolások mentén határozzuk meg ezeket.⁶³ Ezt követően, a jogi kultúrára vonatkozó, e „kulturális aggregátumokból” kiforrólódó előfeltevéseinket mindig össze kell vetni az empirikus kutatás eredményeivel, mely azokat igazolhatja, árnyalhatja vagy cáfolhatja.⁶⁴ Azaz, a jogi kultúra felhasználhatóságát Cotterrell a társadalmi-jogi kutatások kulturális mintázatait konceptualizáló előfeltevések hipotézisszerű megfogalmazásában látja, és ebből arra is következtethetünk, hogy számára a jogi kultúra az ilyen kulturális mintázatok összességét jelenti. A fogalmak szintjén Cotterrell javaslatot tesz arra, hogy a jogi ideológia fogalmával lehetne ezt a fajta jogi kultúra értelmezést helyettesíteni.

Végső soron, Cotterrell arra mutat rá, hogy a jogi kultúrát a társadalmi-jogi kutatások során egyfajta „maradék” vagy reziduális kategóriaként lehet használni, mellyel leírhatjuk a jog „gondolati, meggyőződésbeli, gyakorlati és intézményi környezetét”,⁶⁵ azonban mindezt nem tudományos igényű precizitással, hanem sokkal inkább a benyomások szintjén. A valóban tudomány igényű kutatás már a különféle, kvantitatív és kvalitatív, elemzési módszerek feladata.

5. Összegzés

Az előzőekben a jogi kultúra friedmani fogalmát jártuk körül részleteiben, és két példán keresztül bemutattuk a szerző gondolatait és a recepció jellegzetes – kritikai és

⁶² Uo. 87.

⁶³ Uo. 92.

⁶⁴ Uo. 89.

⁶⁵ Uo. 83.

továbbgondoló – attitűdjeit. Nem tértem ki Friedman fogalmának részletes – évekre és szerzőkre lebontott – recepciótörténetére, mivel e tanulmány célja az eredeti koncepció kritikái bemutatása volt, nem pedig a hatástörténet esztétörténeti igényű elemzése.

A jogi kultúra fogalma – mint látható – egyáltalán nem problémamentes, nem létezik valamiféle konszenzusos definíció a társadalmi-jogi kutatásokkal foglalkozók körében. Véleményem szerint ez azonban nem kizárólag Friedman – a már tárgyalt hiányosságokból következő – hibája, hanem ennek az is oka, hogy egy olyan jelenség magyarázatát kísérlik meg vele, mely maga is beláthatatlanul komplex: a jog legtágabban értelmezett kulturális környezetét. Ebből a szempontból kell szerintem értékelni Friedman munkáját, ráirányította a figyelmet erre a problémakörre, és annak konceptualizálására egy attraktív fogalmi konstrukciót kínált. E konstrukció számos hiányosságtól szenved, sok probléma kapcsolódik hozzá, de ennek ellenére lehetővé teszi, hogy a kutatók diskurzust folytassanak a jog működését befolyásoló nem jogi tényezőkről és szempontokról. E diszkurzív tér megnyitása pedig önmagában is nagy érdem, az elmúlt évtizedek számtalan jogi kultúráról szóló munkái pedig Friedmant igazolják.

Úgy gondolom, hogy minden probléma ellenére a jogi kultúra fogalmát nem „kell kidobni” vagy egy másik koncepcióval helyettesíteni, mint azt Cotterrell javasolja. Sokkal inkább meg kell érteni a korlátait és ebből következően alkalmazhatóságát. Egyébként is, számos – a cotterrelli kritikát nem minden esetben semlegesítő – érv szól e fogalom felhasználása mellett: jelentős a témával foglalkozó nemzetközi szakirodalom és valóban élő tudományos diskurzus áll mögötte; a jogi kultúra fogalma lehetővé teszi, hogy a jog szabályszerű megnyilvánulási irányából a jog működése felé forduljunk, és erre a hazai jogtudományban is egyre nagyobb igény mutatkozik, mivel lassan megszilárdulnak a nyugati-orientációjú jogi kultúra jogszabályi alapjai, és ezért el lehetne távolodni az egyszerű jogszabály magyarázatoktól a jogi kutatásban.

Mindezek alapján úgy látom, három fontos lépést kell megtenni a jogi kultúra fogalmának valóban tudományos igényű alkalmazásához:

1. Előzetesen, már a kutatás hipotéziseinél, pontosan le kell határolni, hogy melyik az a jogi kultúra fogalom, amit a kutatás során felhasználunk. E meghatározásnak, amennyire az lehetséges, precíznek és koherensnek kell lennie. A nemzetközi irodalom számos példát nyújt a jogi kultúra alkalmazására, ezek jó kiindulópontok lehetnek a hazai kutatásokhoz is.
2. Az alkalmazott jogi kultúra fogalom mellé következő lépésként megfelelő módszertant kell rendelni, és különösen fontos a felhasznált adatok és egyéb információk igazolhatósága. A módszertan lehet kvalitatív vagy kvantitatív, a lényeg a valóban megalapozott, tudatos alkalmazás.
3. A jogi kultúra valódi magyarázó értékét, véleményem szerint, összehasonlító dimenzióban nyerheti el. Azaz, nem elég saját jogi kultúránk valamely szeletét megfelelő módszertannal tanulmányozni, ennek akkor lesz valódi értéke, ha eredményeinket össze tudjuk vetni más jogi kultúrák hasonló vonásaival. Más jogi kultúrák fénytörésébe állítva nyerhetnek valódi értelmet a hazai jogi kultúráról tett megállapításaink, hiszen ez teszi lehetővé, hogy egy beazonosított hazai jellemzőt valóban megérthessünk. A különféle magyar perlési statisztikák önmagukban például keveset mondanak a hazai jogi kultúráról, azon-

ban egy nyugati jogi kultúra hasonló adataival összehasonlítva már kiterjedt elemzéshez nyitnak teret. Az összehasonlítás módszertani értelemben nagyon komoly anyagi és módszertani problémákat vet fel, ennek tudatában vagyok, de ezek önmagukban még nem teszik az ilyen kutatásokat lehetetlenné.

Az előbbieket olvasóimat meggyőzhetik arról, hogy a jogi kultúra alkalmazását fontosnak és hasznosnak látom, különösen a – a jogszabályismertetésbe és dogmatikába egyre inkább beszoruló – magyar jogtudomány jelenlegi helyzetében. A jogi kultúra fogalmának reflektált és tudatos alkalmazása – ideális esetben – egyrészt az érdeklődés interdiszciplináris kibővülését, a nemzetközi kitekintés növekedését, és a módszertani tudatosság fejlesztését hozhatja magával. Ehhez próbáltam a magam szerény eszközeivel egy eszmetörténeti jellegű tanulmánnyal hozzájárulni.

